

VOLTAIRE

CE ESTE OMUL?

EXISTĂ DUMNEZEU ?
ATEI ȘI ATEISM
VIRTUTEA ȘI VICIUL

II 353.909

EDITURA

NOËL

IAȘI

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU” IAȘI
II 353.909

VOLTAIRE
CE ESTE OMUL ?

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Tehnoredactare computerizata
DELIA LAZAREAN

Lector,
GABRIELA MATHES

(neo)

Therapie pentru copii

I.S.B.N. 973 - 99685 - 7 - 0

EDITURA "NOEL"

IASI, COPOU 40/53

TELEFON 211553

VOLTAIRE 319422

CE ESTE OMUL ?

TRADUCERE DE A. A. LUCA

NOTIȚĂ BIOGRAFICĂ ȘI NOTE
DE
GEORGETA CRACIUN

▪ VOLTAIRE de A.A. Luca	p. 7
▪ CE ESTE OMUL	9
▪ EXISTA DUMNEZEU	16
▪ CONTRA EXISTENȚEI LUI DUMNEZEU	20
▪ RASPUNS LA ACESTE OBIECTII	23
▪ ATEI ȘI ATEISM	25
▪ VIRTUTEA ȘI VICIUL	34

349344

B.C.U. IASI

Editura "NOEL"
IASI, 2003

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

26. MAR. 2003

VOLTAIRE

- Notiță biografică -

- Francois-Marie Arduet, cunoscut sub numele de Voltaire, s-a născut la Paris în 1694.
- Studiază la colegiul iezuit Louis-le-Grand.
- Închis la Bastilia, sub acuzația de a fi autorul unor pamflete, scrise în urma morții regelui Ludovic al XIV-lea când este programată regenta lui Philippe d'Orleans; după un an este eliberat.
- Călătorind în Anglia, este sensibilizat de filozofia lui Bacon, Hobbes, Locke, de teoriile lui Newton, de toleranța religioasă, comparativ cu cea a societății franceze.
- Publicând *Scrisori filozofice*, în 1734, cartea este arsă pe rug și Voltaire se retrage la castelul marchizei du Chatelet, din Cirey.
- Întors la Paris, în 1746, este numit istoriograf al regelui, gentilom al Camerei și primit în Academie.
- Invitat ca oaspete de regele Frederic al II-lea*, în castelul de la Potsdam, după câțiva ani petrecuți în Prusia (1750 - 1753) se stabilește în Elveția.
- Curând, părăsește reședința din apropierea Genevei, și cumpără, în 1758, castelul Ferney unde va locui multă vreme.
- Moare la Paris, la 30 mai 1778.

*Frederic al II-lea (1740-1786), din dinastia Hohenzollem, numit și Frederic cel Mare, rege al Prusiei.

A scris diverse genuri literare:

Zaira (1732), *Mohamed* (1741), *Zadig* (1747), *Micromegas* (1752), *Naivul* (1767), *Prințesa din Babilon* (1768); epopeea națională, *Henriada* (1728), *Istoria lui Carol al XII-lea* (1731), *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* (1751), *Încercare asupra moravurilor și spiritului națiunilor, de la Carol cel Mare și până în zilele noastre* (1756); lucrări social-filozofice: *Dicționar filozofic* (1764), *Tratat despre toleranță* (1763) – sunt doar câteva titluri din vasta sa operă.

VOLTAIRE

(1694-1778)

“Voltaire. Numele acesta răsună ca o trâmbiță la atac și stralucește ca o torță în întuneric.

Acum o sută cincizeci de ani Voltaire *rezuma* toate nădejtile și aspirațiile în surdina ale umaniștilor Franței.”

“Înrăurirea lui covârșitoare plutea ca un destin asupra Europei civilizate. Secolul al optâsprezecelea a cunoscut ultimile rămășițe de fanatism ale evului mediu”.

“Printre cei dintâi care imprăștiară cu lumina spiritului lor întunericul de prejudecată și netoleranță a fost Voltaire, care toată viața lui a propăvăduit cultul libertății și al dreptății”.

“Ca filozof, Voltaire se ridică, cu tot avântul spiritului său fin și mușcător, împotriva minciunilor convenționale ale timpului său, propăvăduind o morală bazată pe rațiune și dreptate socială”.

“După Voltaire, adevărata religie constă în practicarea virtuților și în năzuința omului către mai multă dreptate și adevăr”.

Voltaire nu a fost ateu.

“Dacă nu ar exista Dumnezeu, ar trebui inventat” – e o vorbă celebră rămasă de la el”.

A.A. LUCA,
(1921)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CE ESTE OMUL ?

I

Puțini oameni au o noțiune clară despre ce este un om.

Pentru țăranii dintr-o parte a Europei, omul nu este decât un animal cu două picioare, având pielea neagră, știind să articuleze câteva cuvinte, lucrând pământul, plătind, fără să știe de ce, oareșcare dări unui alt animal, pe care îl numesc rege¹, vânzând recolta cât pot mai scump, și adunându-se în anumite zile ale anului pentru a cânta rugăciuni într-o limbă pe care nu o înțeleg.²

Un rege consideră specia umană ca pe niște ființe făcute pentru a i se supune lui și semenilor săi. O tânără parisiană., care intră în lume, nu vede decât pe acei care îi pot fi de folos vanității sale; și ideea confuză ce o are despre fericire, precum și larma din jurul ei, o împiedică de a auzi vocea restului naturii.³

Un tânăr turc, în liniștea seraiului, privește pe om ca pe o ființă, superioară, obligat de o anumită lege să se culce în fiecare Vineri cu sclavele sale; imaginația lui nu merge mai departe.

Un preot împarte, întreg Universul în eclesiastici și în laici: cei dintâi, ființe prea nobile au rolul să conducă pe ceilalți.

¹ REGE - monarh, suveran, cap încoronat; poate fi luat și cu sensul de șef de stat al unei republici.

² Slujbele se oficiau în limba latină.

³ Precum, se prea poate să fie vorba de o tânără, un tânăr, "de bani gata", din vremea noastră.

Dacă am crede că filozofii au idei mai vaste despre natură, ne-am înșela grozav, căci exceptând pe Hobbes⁴, pe Locke⁵, pe Descartes⁶, pe Bayle⁷ și încă foarte puține spirite înalte, toți ceilalți își fac o idee cu totul eobișnuită despre om, aproape tot așa de mărginită ca și poporul, dar mai confuză.

⁴ Thomas Hobbes (1588-1679), filozof englez, adept al ideii unității materiale a lumii ; a susținut că statul a fost creat pe baza unui *contract social*, spre a menține pacea în societate. Lucrarea sa, *Leviathan, sau materia, forma și puterea unui stat ecleziastic și civil* (1651), sugerează atât puternicia statului – *leviathan* fiind monstrul marin menționat în *Cartea lui Iov* din *Biblie*.

⁵ John Locke (1632 - 1704), filozof englez, adept al filozofiei lui Bacon și Hobbes. A combătut teoria ideilor înnăscute, afirmând că, la naștere, sufletul omului este ca o foaie nescrisă - *o tabula rasă*; a fost unul dintre întemeietorii *deismului*.

- *Deism*, doctrină filozofică - religioasă ce recunoaște în *Dumnezeu* pe creatorul naturii. Deiștii din secolul XVII-XVIII: Herbert de Cherbury, Shaftesbury, Voltaire, ș.a.

- Francis Bacon (1561-1626), filozof englez. A pledat pentru eliberarea spiritului uman de prejudecăți, iluzii și idoli, afirmând că "știința este putere", "oamenii nu pot stăpâni natura decât supunându-se legilor ei", că "a cunoaște cu adevărat înseamnă a cunoaște prin cauze".

⁶ Rene Descartes (1596-1650), filozof francez; adept al teoriei despre existența a două substanțe: *materială* - cu atributul întinderii, și *spirituală* - cu atributul gândirii, independente una de alta, subordonate principiului suprem - lui *Dumnezeu*, considerând ideea de *Dumnezeu* ca o idee înnăscută. Descartes susținea că omul este înzestrat cu *suflet* ce există independent de corp.

⁷ Pierre Bayle (1647-1706), filozof francez; a criticat dogmatismul religios, susținând posibilitatea existenței unei societăți constituită din atei.

⁸ Nicholas de Malebranche (1638-1715), filozof francez; reprezentant al *ocazionalismului*; combătând *dualismul* lui Descartes, susținea că există o singură substanță, *Dumnezeu*, în care este cuprins întregul Univers; că

Întrebați pe Malebranche⁸ ce este *omul*; el va răspunde că este o substanță făcută după hipul lui Dumnezeu, foarte corupt, de când cu *primul păcat*, totuși, mult mai unit cu Dumnezeu, decât cu corpul său, văzând totul în Dumnezeu și simțind numai în Dumnezeu.

Pascal⁹ considera lumea întreagă ca o adunătură de canalii și de nenorociți, creați pentru a fi aruncați în *iad*; totuși, Dumnezeu a ales câteva suflete, unul la cinci sau șase milioane, pentru a fi salvate.

Unul zice: "Omul este sufletul unit cu corpul, iar când corpul a murit, sufletul trăiește singur în eternitate".

Un altul asigură că *omul* este un corp care gândește necesarmente, și nici unul, nici altul nu dovedește ceea ce

interacțiunile dintre corp și suflet, și raporturile cauzale în genere, constituie "ocazia" acțiunii "eficiente" a lui *Dumnezeu*, singura cauză reală a tuturor schimbărilor.

- *Ocazionalism* - concepție teologică din secolul XVII, creată de G. De Cordemoy și A. Geulincx, potrivit căreia modificările corpului, respectiv ale sufletului, reprezintă doar "cauza ocazională" a modificărilor celeilalte substanțe, iar intervenția lui Dumnezeu-singura cauză reală a acestor modificări.

⁹ Blaise Pascal (1623-1662), matematician, fizician, scriitor și filozof francez. Ca filozof, recunoaște că existența lui *Dumnezeu* nu poate fi demonstrată rațional și formulează: "Dacă Dumnezeu nu există, nu pierdem nimic, iar dacă există câștigăm totul". În 1654, se retrage la mănăstirea Port Royal, în jurul căreia s-au grupat. A. Arnault, P. Nicole, și alți adepți, ca și el, ai *jansenismului*.

Jansenismul - curent social-religios (după numele latinizat al teologului său: Jansenius - olandezul Cornelius Jansen, 1585-1638); opozant al iezuitismului; a preluat concepția lui Augustin (Augustus Aurelius, 354-430), filozof și teolog, care pledează pentru *Creația* divină, pentru o morală austeră.

Prin lucrarea *Despre cetatea lui Dumnezeu* opune statului laic "împărăția lui Dumnezeu".

susține. Aș vrea, în cercetarea mea asupra omului, să mă conduc așa cum fac când studiez astronomia: gândirea mea se transportă uneori afară de globul pământesc, deasupra căruia toate mișcările cerești par neregulate și confuze. Și, după ce am observat mișcarea planetelor, ca și cum m-am aflat în soare, compar mișcările aparente ce le văd pe pământ cu mișcările adevărate pe care le-aș vedea, dacă m-aș afla în soare. Tot astfel voi încerca, studiind pe *om*, să mă așez, mai întâi, în afară de sfera și interesul lui, să mă lepăd de toate prejudecățile, de educație, de patrie și, mai ales, de prejudecata de filozof.

Presupun, de pildă, că născut cu facultatea de a gândi și a simți, așa cum o am azi, dar, neavând deloc forma omenească, am căzut din Marte, ori din Jupiter. Astfel pot arunca o privire repede asupra tuturor veacurilor, a tuturor țărilor, și prin urmare asupra tuturor prostiilor acestui glob mititel.

II

Coborât pe mica grămăjoară de noroi și neavând mai multă cunoștință despre *om*, decât acesta ar avea despre locuitorii din Marte sau din Jupiter, debarc pe coastele Oceanului, în țara Cafrilor¹⁰, și primul lucru ce-l fac este să caut un *om*.

Văd maimuțe, elefanți, negri, care, toți par să aibă scânteii de rațiune imperfectă. Și unii și alții au un limbaj pe care eu nu-l înțeleg și toate acțiunile lor par, deopotrivă, că urmăresc un anumit scop. Dacă aș judeca lucrurile după prima impresie, aș fi înclinat a crede că, dintre toate aceste ființe, sigur elefantul are rațiune, dar, pentru a nu judeca cu ușurință, iau câte un pui din fiecare animal; examinez pe rând, un copil negru, de șase luni, un pui de elefant, un pui de maimuță, un pui de leu și un pui de câine, mă încredințez, îndată, că aceste mici animale au cu mult mai multă putere, mai multă iscusință, mai multe idei, mai multe pasiuni, mai multă memorie, decât puiul de negru, că ele își exprimă mult mai bine voința lor; dar că, după puțin timp, micul negru, are tot atâtea idei ca ele toate la un loc. Observ, chiar, că aceste animale negre au, între ele, un limbaj mult mai bine articulat și mult mai variat ca celelalte animale. Am avut timp ca să examinez acest limbaj; și, în sfârșit, tot analizând gradul de superioritate pe care negrii îl au asupra maimuțelor și elefanților, am

¹⁰ Cafri - denumire arabă, străveche, dată triburilor din sud-estul Africii, de altă religie decât cea musulmană; "țara Cafrilor"-Cafreria, Cafru.

cutezat să judec că, într-adevăr, acela o fi *omul* și mi-am făcut pentru mine această definiție:

Om este un animal negru care are lână pe corp, merge în două picioare, aproape tot așa de drept ca și maimuțele, mai puțin puternic ca celelalte animale, de o mărime cu ele, având ceva mai multe idei ca ele și o mai mare ușurință de a le exprima; de altfel, supus aceluiași necesități, trăind și murind ca celelalte animale.

După ce am trăit câțva timp în mijlocul acestei specii, trec în regiunile maritime ale Indiilor Orientale. Sunt uimit de cele ce văd: elefanții, leii, maimuțele, papagalii nu sunt la fel ca cei din Cafreria, mai ales, omul e cu totul altfel aici: de un galben frumos și fără lână; capul e acoperit de o coamă lungă, neagră. Oamenii de aici par a avea idei contrare celor ale negrilor.

Sunt, deci, silit să-mi schimb definiția și să împart pe *om* în două specii: una cu coamă pe cap și alta neagră, cu lână pe cap.

Dar, la Batavia, la Goa și la Surat, locul de întâlnire a tuturor națiunilor, văd o mare mulțime de europeni, care sunt albi și nu au nici coamă, nici lână, ci păr blond, de asemenea, și puțin păr la bărbie. Mi se arată și mulți americani, care nu poartă barbă deloc; iată, așadar, că speciile mele de oameni se înmulțesc, iar definiția mea e acum incompletă.

Mai întâlnesc, la Goa, o speță de oameni și mai ciudată: indivizi purtând o sutană lungă, neagră și care pretind că sunt făcuți pentru a instrui pe ceilalți. "Toți acești oameni atât de diferiți, îmi zice unul din ei, se trag de la un singur tată". Și, în legătură cu aceasta, el îmi înșiră o poveste lungă. Dar ceea ce îmi spune acest animal îmi pare foarte suspect. Mă informez și întreb dacă se întâmplă, vreodată, ca un negru cu o negresă, cu lână pe cap și nasul turtit, să dea naștere la copii albi, având părul blond, nasul

acvilin și ochi albaștri; ca oamenii fără barbă să se tragă din oameni cu barbă și dacă un alb cu o albă dau vreodată un copil negru. Toți răspund: nu. [...] Mi se mai spune că niciodată un om, oricât de instruit, n-a susținut că speciile neamestecate degenerază; singur abatele Dubos¹¹ a putut susține această prostie într-o carte intitulată: *Reflexii asupra sculpturii și poeziei*.

Mi se pare, atunci, că sunt foarte îndreptățit să cred că oamenii, la fel ca arborii, adică: perii, brazii, stejarii, zarzării, nu se trag din unul și același arbore, iar oamenii albi cu barbă, negrii cu lână, galbenii cu coamă și oamenii fără barbă nu se trag din unul și același *om*.

¹¹ Jean-Baptiste Dubos (Du Bos), (1670-1742), istoric, critic literar și de artă francez, autorul lucrării *Reflecții critice asupra poeziei și picturii* (1719).

EXISTĂ DUMNEZEU ?

Să examinăm ce este facultatea de a gândi a acestor specii diferite de oameni. Cum vin ideile, dacă există un suflet despărțit de corp, dacă acest suflet este veșnic, dacă e liber, dacă are virtuți și vicii, etc.

Dar, cele mai multe din aceste idei atârnă de existența sau neexistența unui Dumnezeu. Trebuie, așadar, să începem prin a sonda abisul acestui mare principiu, să ne dezbrăcăm, acum mai mult ca niciodată, de orice patimă, de orice prejudecată și să vedem, cu bună credință, ce ne poate spune rațiunea noastră cu privire la întrebarea: *Este, ori nu este un Dumnezeu?*

*

* *

Voi spune, de la început, că sunt popoare care nu au o cunoștință despre un Dumnezeu creator; aceste popoare, e adevărat, sunt primitive și prea puțin numeroase, dar, la urmă, *sunt oameni* și dacă cunoștința despre un Dumnezeu ar fi necesară firii omenești, popoarele necivilizate ar avea și ele o idee, tot așa de sublimă ca și noi, despre o Ființă Supremă. Mai mult, nici un copil, la popoarele civilizate, nu are nici cea mai mică idee despre Dumnezeu. Această idee li se bagă în cap, cu oarecare greutate; ei pronunță cuvântul Dumnezeu, adesea, toată viața, fără a-și da bine seama de noțiunea acestui cuvânt. De altfel, se știe că noțiunile despre Dumnezeu diferă de la popor la popor, ca și religiile și legile. Cunoscând toate acestea, nu mă pot opri să nu fac

următoarele reflecții: Să fie oare cu puțință ca percepția unui Dumnezeu, Creatorul nostru, păzitorul nostru, al nostru tot, să fie mai puțin necesară omului, decât un nas și cinci degete? Toți oamenii se nasc cu un nas și cinci degete la mână, dar nici unul nu se naște cu acea cunoaștere a lui Dumnezeu.

O fi sau nu trist, dar acesta e adevărul.

Să vedem dacă dobândim cu timpul cunoașterea lui Dumnezeu în felul cum dobândim cunoștințele matematice sau ideile de metafizică. Ce-am putea face, mai bine, în niște cercetări atât de importante, decât să cântărim ceea ce se poate spune pentru și contra și să ne hotărâm pentru ceea ce ne va părea mai potrivit cu rațiunea noastră?

*

* *

Sunt două căi pentru a ajunge la idea unei Ființe care conduce Universul. Cea mai naturală și mai potrivită pentru mințile comune, este să cercetăm, nu numai ordinea din Univers, dar și scopul la care tinde fiecare lucru. Asupra acestei idei numai, s-au scris nenumărate cărți groase și toate acele cărți voluminoase, la un loc, nu conțin nimic altceva decât argumentul acesta: "Când văd un ceasornic, ale cărui minutare arată ora, conchid că o ființă inteligentă a așezat resorturile acestei mașini, cu scopul ca minutarele să arate orele".

Tot astfel, când văd mașinăria corpului omenesc, cuget că o Ființă inteligentă a așezat aceste organe, ținându-le, apoi, timp de nouă luni în pânțele mamei, că ochii sunt făcuți ca să vadă, mâinile să apuce, etc."

Din acest singur argument eu nu pot conchide altceva decât că e probabil ca o *Ființă superioară și inteligentă* să fi modelat și aranjat materia cu iscusință; dar

nu pot conchide, numai din atâta, că această *ființă* a făcut materia din nimic și că ea ar fi infinită, în toate sensurile. În zadar am căutat în mintea mea conexiunea acestor idei: "Probabil, ca eu să fiu opera unei Ființe mai inteligente ca mine, *deci acea Ființă există din eternitate, deci, ea a creat totul, deci, este infinită, etc.*" Nu văd legătura care duce drept la această concluzie; văd numai că este ceva mai puternic decât mine, și nimic altceva.

Al doilea argument este mai metafizic, el nu poate fi înțeles de ființele mediocre și duce la cunoștințe mult mai întinse. Iată acest argument: Exist, deci ceva există. Dacă ceva există, ceva a existat, așadar, din eternitate căci ceea ce este, ori este prin sine însuși, ori a primit existența sa de la o altă existență. Dacă există prin sine însuși, există necersamente și a existat necersamente dintotdeauna, deci acel ceva este Dumnezeu. Dacă însă a primit existența sa de la o altă existență și aceasta de la o alta, ultima, care a transmis existența ei, trebuie necesarmente să fie Dumnezeu. Căci nu putem concepe ca o ființă să dea ființă la o alta, fără ca să aibă puterea de a crea. Mai mult, dacă spuneți că un lucru primește, nu zic forma, dar existența sa de la un alt lucru și acesta din urmă de la un altul, urcându-se astfel până la infinit, veți spune o absurditate. Căci, în cazul acesta, toate aceste lucruri nu ar avea nici o cauză a existenței lor. Luate împreună ele nu au nici o cauză externă a existenței, luate fiecare în parte nu au nici una internă; cu alte cuvinte, luate împreună, ele nu dătoresc existența lor nimănui; luate în parte, nici unul nu există prin sine; deci nici unul nu poate exista necesarmente.

Sunt silit, deci, a mărturisi că *este o Ființă care există necesarmente prin sine însăși din eternitate și care este originea tuturor ființelor.* (s.n.) De aici, rezultă că acea Ființă este infinită, în durată, în imensitate, în putere, căci, care alta ar putea s-o întrecă? Dar, îmi veți zice

dumneavoastră, lumea materială este tocmai această Ființă pe care o căutăm. Să examinăm cu bună credință dacă lucrul este probabil.

Dacă această lume materială există prin ea însăși, din o necesitate absolută, ar fi o contradicție, în termeni, dacă am presupune că cea mai mică parte a acestui Univers ar putea fi altfel de cum este, căci dacă ea este, în acest moment, de o necesitate absolută, însuși acest cuvânt exclude orice alt mod de a fi; or, fără îndoială, această masă pe care scriu, acest condei de care mă servesc, nu au fost din totdeauna ceea ce sunt; însăși idea pe care o aștern pe hârtie nu a existat cu o clipă mai înainte, deci ele nu au existat necesarmente. Or, dacă părțile nu există din necesitate absolută, e cu neputință ca totul să existe prin sine însuși. Produc mișcare, deci mișcarea nu este esențială materiei, deci, materia o primește de aiurea, deci, există un Dumnezeu, care o dă, tot astfel, nici inteligența nu este esențială materiei, căci, o stâncă sau o plantă nu gândesc. De la cine, dar, părțile materiei, care gândesc și simt, au primit senzația și gândirea? Aceasta nu poate fi de la ele înșile, deoarece ele simt fără voia lor, aceasta nu poate fi nici de la materie, în genere, deoarece gândirea și senzația nu sunt deloc esența materiei; ele au primit, deci, aceste daruri din mâna unei *Ființe care e supremă, inteligentă, infinită și cauza originară a tuturor ființelor.* (s.n.)

Iată, în câteva cuvinte, dovezile despre existența unui Dumnezeu, rezumat a numeroase volume și pe care cititorul le poate dezvolta după plac.

Și acum, iată, tot așa pe scurt, obiecțiile ce se pot aduce acestui Dumnezeu.

CONTRA EXISTENȚEI LUI DUMNEZEU

1. Dacă Dumnezeu nu înseamnă lumea aceasta materială, el a creat-o, sau, dacă vreți, el a dat altcuiva puterea de a crea, ceea ce-i tot una, dar, făcând această lume el a scos-o din neant, ori din propria-i Ființă divină. El nu putea să o scoată din neant, care nu e nimic, din sine însăși iar nu putea să o scoată, deoarece în cazul acesta lumea noastră ar fi de esență divină. Deci nu pot admite *Creațiunea*.

2. Dumnezeu a făcut această lume, sau liber, sau în mod necesar; dacă a făcut-o din necesitate, el trebuia s-o fi făcut din totdeauna, căci acea necesitate e veșnică, deci, în acest caz, lumea ar fi totodată și eternă și creată, ceea ce este în contradicție. Dacă a făcut-o liber, la întâmplare, fără nici un motiv anterior, aceasta este iarăși o contradicție, căci nu se poate presupune ca Ființa cu înțelepciunea infinită să fi făcut lumea fără nici un motiv și fără rost și ca Ființa cea atotputernică să fi stat așa o eternitate, fără să se fi servit câtuși de puțin de puterea sa.

3. Dacă celor mai mulți oameni li se pare că o Ființă a pus pecetea înțelepciunii peste întreaga natură și că fiecare lucru pare a fi făcut în vederea unui scop anumit în ochii filozofului pare și mai adevărat că totul în natură e condus de legile eterne, independente și neclintite ale matematicii¹²; construcția și durata corpului

¹² *Pitagoreicii* - adepții curentului filozofic și ai școlii de matematică din Grecia, întemeiată de Pitagora (c.580-c.500 îHr) matematician și filozof grec. *Pitagoreicii* afirmă că esența tuturor lucrurilor sunt numerele, reprezentate la început ca realități spațiale, iar apoi ca

omenesc sunt hotărâte de echilibrul lichidelor și de forța pârghiilor. Cu cât se fac mai multe descoperiri, în structura Universului, cu atât ne convingem, mai mult, că este condus, de la stea și până la insectă, după legi matematice. Este, deci îngăduit să credem că aceste legi, operând după firea lor, dau efecte necesare pe care unii le iau drept decizii arbitrare ale unei *puteri inteligente*. De pildă, câmpia produce iarbă pentru că asta e firea [natura] terenului ud de ploaie și nu pentru că există cai care au nevoie de fân și de ovăz și așa mai departe.

4. Dacă aranjamentul părților acestei lumi și tot ce se întâmplă, printre ființele ce au o viață de simțuri și gândire, dovedește existența unui Creator și a unui Stăpân, acesta nu poate fi decât o Ființă barbară, căci dacă admitem cauze finale, suntem obligați a zice că Dumnezeu, înțelept fără margine și bun fără limită, a dat naștere la toate aceste creaturi pentru a fi sfâșiate unele de altele. Într-adevăr, dacă privim toate animalele, vedem că fiecare specie are un instinct nepotolit, care o împinge să distrugă o altă specie. În ce privește suferințele omului am avea destul ce să-i reproșăm lui Dumnezeu! În zadar se va spune că înțelepciunea și bunătatea lui Dumnezeu nu sunt ca ale oamenilor; acest argument nu are nici o putere asupra multor oameni, care vor răspunde că nu pot avea alte idei despre dreptate decât acelea pe care, se presupune, că le au direct de la Dumnezeu, că nu se pot măsura decât cu măsura ce o are cineva și că este tot așa de imposibil să nu credem barbar pe cel ce s-ar putea ca un om barbar, cum este imposibil să nu credem că cineva are trei coți când l-am măsurat cu cotul și am găsit acest număr.

entități ideale; că întregul Univers constituie o armonie de numere; credeau în nemurirea și în transmigrațiunea sufletelor.

“Dacă ni se va răspunde că măsura noastră e falsă-adaugă aceștia, am afla un lucru ce pare a fi în contradicere, căci, Dumnezeu însuși ne-a dat această idee falsă, deci Dumnezeu ne-a înșelat. Or, a zice despre o Ființă, care nu poate fi decât desăvârșită, că a indus în eroare creaturile sale, ceea ce constituie, desigur, o imperfecție, este fără îndoială o contradicere. În sfârșit, materialistii vor spune:

”Mai puține absurdități avem de înghițit în sistemul ateismului¹³, decât în acel al deismului¹⁴; căci, pe de o parte, trebuie să concepem ca eternă și infinită lumea ce o vedem, iar pe de altă parte să ne închipuim o altă Ființă infinită și eternă, căreia să îi mai adăugăm și *Creația*, despre care nu putem avea nici o idee.

Este, deci, mult mai lesne, vom spune noi, a nu crede în Dumnezeu decât a crede”.

¹³ Concepție care respinge idea despre existența lui Dumnezeu.

¹⁴ Doctrină filozofică care recunoaște pe Dumnezeu ca un Creator al naturii, dar neagă intervenția divinității în desfășurarea fenomenelor din Univers. Deiștii secolului XVII-XVIII - Herbert de Cherbury, Shaftesbury, Locke, Voltaire și alții preconizau eliberarea științei de religie.

RĂSPUNS LA ACESTE OBIECȚII

Mi se pare că ar fi să afirmăm o absurditate dacă ne- am apuca să negăm necesitatea unei Ființe existând prin ea însăși sau dacă am vrea să susținem că materia este acea Ființă.

Maeștrii în arta raționamentului, un Locke, un Clarke¹⁵, ne spun : "Ființa aceea este o ființă inteligentă, căci acela, care a facut toate, trebuie să aibă el toate perfecțiunile pe care le-a pus în ceea ce a produs, fără care efectul ar fi mai perfect decât însăși cauza". Iată și un alt raționament : "Dacă nu ar exista acea Ființă pe care o căutăm ar urma să fie în efect o perfecțiune care nu a fost produsă de nimic, ceea ce, desigur, e absurd. Deci, pentru că există ființe inteligente și pentru că materia nu și- a putut procura, ea singură, facultatea de a gândi, trebuie ca Ființa, care există prin sine însăși, adică Dumnezeu, sa fie o ființă inteligentă".

Dumnezeu nu este asemenea cauzelor ce noi le cunoaștem ; El a putut crea spiritul și materia, fără a fi nici spirit, nici materie ; nici una, nici cealaltă nu derivă din el, ci, sunt create de El. Este adevărat că nu știm în ce mod s-a făcut această *creație*. Prefer să mă opresc, decât să mă rătăcesc. Existența Lui îmi este demonstrată, dar, în ce

¹⁵Samuel Clarke (1675-1729), filozof englez, exponent al fizicii newtoniene.

privește esența și atributele sale, eu cred că omul nu e făcut pentru a le pricepe.

În ce privesc reproșurile, de nedreptate și cruzime, ce se aduc lui Dumnezeu, voi răspunde, mai întâi, că, presupunând că există un rău moral (ceea ce mi se pare himeric), acest rău moral este tot atât de imposibil de explicat în hipnoza materiei ca și în ipoteza unui Dumnezeu. Noi nu avem altă idee despre dreptate decât aceea pe care ne-am format-o despre orice acțiune utilă societății și potrivit cu legile stabilite de noi pentru binele obștesc ; or, această idee, nefiind decât o idee de relație de la om la om, nu poate să aibă nimic comun cu Dumnezeu. A zice că Dumnezeu este drept, ori nedrept, este tot așa de absurd ca și a zice că Dumnezeu este albastru sau pătrat.

Este, deci, o nebunie să reproșăm lui Dumnezeu pentru că muștele sunt mâncate de păianjeni sau că oamenii nu trăiesc decât optzeci de ani, că se măcelăresc între ei, că există pe lume boli, patimi, etc., căci nu avem nici o idee că muștele sau oamenii ar trebui să trăiască veșnic.

Pentru a putea spune despre un lucru că este rău, ar trebui, în același timp, să cunoaștem acel lucru în starea lui perfectă. De pildă, nu putem spune că o mașină este stricăță decât dacă avem ideea perfecțiunii sale spre a ști ce-i lipsește; nu putem spune că cele trei laturi ale unui triunghi sunt inegale dacă nu avem idee despre un triunghi echilateral și, tot astfel, nu putem spune că un ceasornic e stricat dacă nu cunoaștem și ceasornice în stare bună.

Dar cine, vorbind despre aceasă lume plină de defecte, cunoaște vreo alta, desăvârșită, alcătuită după înțelepciunea divină ?

Părerea că există un Dumnezeu este cam șubredă, părerea contrară, însă este absurdă.

ATEI ȘI ATEISM

Odinioară, cine poseda taina vreunei arte ori vreunei idei risca să fie luat drept vrăjitor. Orice sectă nouă era acuzată că omoară copiii, ca să se conformeze acelei taine, și pe oricare filozof, care se îndepărta de la preceptele Școalei oficiale, fanaticii și șarlatanii îl acuzau de ateism, iar proștii îl osândeau.

Anaxagora¹⁶, care a îndrăznit să pretindă că soarele nu e condus de Apolo¹⁷, urcat pe un car cu patru cai, a fost luat drept ateu și nu a scăpat de la moarte decât prin fugă.

Aristotel¹⁸ a fost acuzat de ateism de către un preot și, deoarece nu a reșit să obțină condamnarea calomniatorului său, a fost nevoit să se retragă la Chalcis.

Dar moartea lui Socrate¹⁹ constituie pagina cea mai odioasă din istoria Greciei.

¹⁶ Anaxagora (c.500-428 îHr), filozof grec, explica originea mișcării materiei prin impulsul inițial al unei forțe exterioare- " nous"-inteligența și spiritul, "cel mai curat dintre toate lucrurile". Condamnat la moarte, pentru necredință, în zei, fuge din Atena.

¹⁷ Apolo (în mitologia greacă și romană) personificare a Soarelui. I s-a ridicat un templu în Delfi.

¹⁸ Aristotel - numit și *Stagiritul*, după orașul său natal Stagira (384-322 îHr), filozof grec, discipol al lui Platon, de care s- a despărțit. Filozofia sa recunoaște primordialitatea naturii față de cunoaștere și recunoaște un " intelect activ " de natură divină, că lumea este fără început și fără sfârșit, în timp, dar finită, în spațiu, iar în centrul ei se află Pământul.

¹⁹ Socrate (469-399 îHr), filozof grec; considera că obiectul cunoașterii nu este și nici nu poate deveni natura, ci subiectul însuși - "cunoaște-te pe tine însuși"; o cunoaștere de sine ce avea un dublu sens, vizând pe de o parte gândirea logică, și pe de altă parte noțiunile morale.

Aristofan²⁰ (acest om pe care eleniștii îl admirau pentru că era grec), a fost cel dintâi care a făcut pe greci să-l considere pe Socrate ateu.

Acest poet comic, care nu e nici comic nici poet, nu ar putea fi admis astăzi să joace farsele lui nici la bălci. Eu îl găsesc și mai dezgustător decât îl găsește Plutarh²¹.

Iată ce zice înțeleptul Plutarh despre acest farsor :

"Limbajul lui Aristofan trădează pe șarlatanul de rând ; el întrebuițează glumele cele mai josnice și mai dezgustătoare încât nici măcar poporul nu le poate gusta ; nimeni nu- l poate suferi ; oamenilor de treabă le este scârbă de aroganța și răutatea lui".

Acesta este Aristofan, acesta este omul care a pregătit mai înainte otrava la care niște judecători infami osândiră pe cel mai virtuos om al Greciei.

Tăbăcarii, cizmarii și croitorii Atenei aplaudară o farsă în care Socrate era înfățișat ca ridicat în aer, într-un paner, anunțând că nu există Dumnezeu și laudându- se că a furat o manta în timpul prelegerilor sale filozofice. Un astfel de popor, al cărui guvern a îngăduit asemenea infamii, merita, ceea ce i s-a intamplat, de a fi fost rob la romani, iar azi la turci.

Romanii, mult mai deștepți decât grecii, n-au persecutat niciodată pe nici un filozof pentru parerile sale. Nu e tot astfel la popoarele barbare, care au moștenit Imperiul roman.

Indată ce Frederic al II-lea²² avu niste certuri cu papii, fu acuzat de ateism. În Franța, oricine se declară în contra persecuțiilor este luat drept ateu.

²⁰ Aristofan (c.446- 385 îHr), poet comic grec.

²¹ Plutarh (c.46-c.127), istoric și filozof grec, autor al lucrării *Moralia*.

²² Frederic al II-lea, de Hohenstaufen, rege (1212), împărat al Imperiului romano-german (1220-1250) și rege al Siciliei (din 1208), a purtat lupte și cu papalitatea.

Un iezuit²³, un nenorocit al cărui nume stârnește râsul chiar printre fanatici, iezuitul Garasse găsește pretutindeni numai "ateiști", așa îi numește pe toți acei pe care vrea să-i piarză.

Sfârșitul nefericit al lui Vanini²⁴ nu poate să ne indigneze în aceeași măsură ca al lui Socrate, deoarece Vanini nu era decât un pedant fără merit, dar oricum, Vanini nu a fost ateu, cum s-a pretins, ci tocmai cotrariul. Acesta a fost un biet preot napolitan, predicator și teolog, predicând și disputând probleme teologice. Ideea lui despre Dumnezeu constituie teologia cea mai sănătoasă și cea mai acceptată :

"Dumnezeu este principiul său și scopul său, părintele unuia și al altuia și neavând trebuință nici de unul, nici de celălalt ; etern, fără a fi în timp; de față, pretutindeni, fără a fi nicăieri. Pentru El nu este nici trecut, nici viitor, e în tot locul și în afară de tot, conducând toate, căci toate sunt de El create, neclintit, infinit, fără părți, puterea sa e voința sa", etc.

²³ *Ordinul iezuit*, întemeiat în 1534 de spaniolul Ignățiu de Loyola, a purtat inițial numele de *Campania lui Isus*.

²⁴ Lucilio Vanini (1585-1619), adept al gândirii lui Giordano Bruno; a fost ars pe rug, ca eretic, la Toulouse.

- Giordano Bruno (1548- 1600), filozof italian; a părăsit ordinul călugărilor dominicani din care făcea parte. Dezvoltând teoria heliocentrică a lui Copernic, a arătat că Universul este unic, material, etern și infinit și se compune din nenumarate lumi, că "natura este Dumnezeu în lucruri" - idei expuse în lucrarea *Despre infinit, univers și lumi* (1584) ș.a.

- Copernic (Nicolaus Copernicus, numele latinizat al lui Kopernik Mikolaj, 1473-1543), astronom polonez. A fundamentat științific sistemul heliocentric , infirmând teoria geocentrică a lui Ptolomeu.

Vanini căuta să reînnoiască acel sentiment frumos al lui Platon²⁵, după care Dumnezeu a creat un lanț de ființe, de la cele mai mici până la cele mai mari, iar ultima verigă e legată de tronul său etern – sentiment admis și de *Averroes*²⁶. E drept, ideea aceasta e mai mult frumoasă decât adevărată, dar e tot așa de departe de ateism ca și existența de neant.

Vanini a fost, totuși, acuzat de ateism, judecat și osândit la moarte. Dușmanii lui triumfară. Pe ce a fost întemeiată această condamnare? Evident că ideile acuzatului despre Dumnezeu nu puteau servi drept bază. Ce se întâmplase, însă? Cum Vanini practica și medicina, s-a gasit la el o broască mare, vie, într-un vas cu apă; și, nenorocitul preot, a fost acuzat de vrăjitorie; s-a spus că acea broască este Dumnezeu la care se închină Vanini.

La un secol după executarea acestuia, un savant numit La Croze a tipărit o broșură în care încerca să-l dezvinovățească pe Vanini. Dar, cum nimeni nu se

²⁵ Platon (427-347 î Hr), filozof grec; adept al doctrinei *pitagoreicilor* despre nemurirea și transmigrațiunea sufletelor, considera că trupul este "temnița sufletului", iar lumea a fost plăsmuită de un "demiurg" din materie amorfă; că omul cunoaște ideile-deoarece sufletul le-a contemplat într-o stare anterioară, etc.

²⁶ Averroes - numele latinizat al lui Abul-Valid Mohammed ibn Ahmed ibn Mohammed (1126-1198), filozof și medic arab, născut la Cordoba (Spania). Averroes a respins teoria *Creației* de către Dumnezeu "din nimic", susținând că materia este necreată și indestructibilă; că natura ca și Dumnezeu, există din eternitate, combătând însă ideea nemuririi sufletului; că există o rațiune universală supraindividuală a speciei umane. Doctrina sa a fost condamnată, ca eretică, opera sa arsă, el surghiunit.

- *Curentul averroism* a apărut ca o reacție împotriva dogmatismului *scolastic*; din secolul XIII-XIV, un centru important al acestei mișcări filozofice îl constituie Universitatea din Padova.

interesează de un biet preot mort, cu o sută de ani în urmă, această apologie nu a fost citită de nimeni.

Iezuitul Hardonin acuză de ateism, în cartea sa *Athei dedecti*, pe Descartes Pascal, Arnault, Nicole, Malebranche, care, din fericire, nu avură soarta lui Vanini.

După toate aceste fapte, să trecem la problema ridicată de Bayle, *dacă o societate de ateii ar putea dăinui*.

Pentru ce o societate de ateii pare să fie imposibilă ?

Pentru că se crede că oamenii, care nu ar avea un frâu, nu ar putea trăi împreună, că legile nu sunt în stare să înfrâneze crimele, că este nevoie de un Dumnezeu răzbunător, care să pedepsească, pe pământ sau în cer, pe cei păcătoși care s-ar sustrage judecării omenești.

*Legile lui Moise*²⁷, este adevărat, nu pomenesc de o viață viitoare, nu amenință cu pedeapsă, după moarte, nu conțin nimic despre nemurirea sufletului; evreii însă, departe de a fi ateii, departe de a crede că pot scăpa de răzbunarea divină, erau cei mai religioși oameni.

Credeau în existența unui Dumnezeu etern, dar îl credeau mereu de față, printre ei, se temeau să nu fie pedepsiți în pesoana lor, în femeile lor, în copii lor, în posteritatea lor, până la a patra generație și acest frâu era foarte puternic.

Dar la gentili,²⁸ multe secte nu aveau nici un frâu; cei sceptici se îndoiau de toate, *academicienii*²⁹ se fereau să judece și să afirme, *epicurienii*³⁰ erau încredințați că

²⁷ Moise - legislator al poporului evreu, menționat în *Biblie*, ca unul cărui i s-a revelat Dumnezeu, pe Muntele Sinai, dându-i cele Zece porunci, numite și *Decalogul*.

²⁸ La vechii evrei și la primii creștini.

²⁹ *Academicienii* - discipolii filozofiei platonice, denumiți astfel după "școala" filozofică *Academia* înființată de Platon (387 îHr).

³⁰ *Epicurienii* - filozofi atești, adepți ai lui Epicur.

divinitatea nu poate să se amestece în treburile omenești și, în fond, ei nu admiteau nici un fel de divinitate. Erau convinși că *sufletul* nu este o substanță, ci o *facultate* care se naște și moare odată cu corpul (s.n.); prin urmare, ei nu recunoșteau alt frâu decât pe cel al moralei și al onoarei. Senatorii și cavalerii romani erau adevarați ateii, căci, zeii nu existau pentru acei care nu se temeau de ei și nu sperau nimic de la ei. Senatul roman era, deci, un adevărat sfat de patricieni ateii.

Cicero³¹, acest mare orator, făcând în Senat panegiricul lui Cluentius, zise: “ Ce rău i-a făcut moartea? Eu nu cred în poveștile stupide ale infernului. Ce i-a luat dar moartea ? *Nimic alta decât sentimentul durerii*”. (s.n.)

Caezar³², amicul lui Catilina³³, voind să-și apere prietenul în contra lui Cicero, îi spune că a pedepsi cu moartea pe un criminal nu înseamnă a-l pedepsi, că *moartea nu e nimic*, ea înseamnă doar sfârșitul suferințelor și, ca atare, nu are nimic înspăimântător. Cicero și întrg Senatul păreau a fi de aceeași părere.

Iată, dar, cum cuceritorii și legislatorii întregului univers cunoscut formau o societate de oameni care nu avea nici o teamă de Dumnezeu, fiind niște adevărați ateii.

Bayle examinează, apoi, dacă idolatria este mai primejdioasă ca ateismul, dacă e mai mare crima de a nu crede deloc în divinitate, decât a avea despre ea păreri nedemne. El este de aceeași părere cu Platon, care crede că e mai bine să nu ai nici o părere decât să ai una greșită.

-Epicur (341-270 îHr), filozof ateist grec; ateismul său a fost combătut și de Cicero.

³¹ Marcus Iulius Cicero (106-43 îHr), scriitor și om politic.

³² Caius Iulius Caesar (100- 44 îHr).

³³ Lucius Sergius Catilina (c.108-62 îHr), om politic roman; acuzat de conjurație împotriva Senatului este demascat de Cicero prin discursurile sale politice- *Catilinarele*.

Ce este mai periculos ?

Fanatismul este, desigur, de o mie de ori mai funest, căci ateismul nu inspiră patimi sângeroase, pe când fanatismul le inspiră.

Ateismul se opune crimei, dar fanatismul o comite. Fanaticii au săvârșit măcelurile Sfântului Bartolomeu.

Hobbes este taxat de ateu, dar el a dus o viață liniștită și onestă, pe când fanaticii timpului său au inundat în sânge Anglia, Scoția, Irlanda.

Spinoza³⁴ era nu numai un ateu, dar propovăduia și altora ateismul, dar, desigur, nu el a avut vreun amestec în asasinatul juridic al lui Barneveldt³⁵, nici n-a ordonat ca frații Witt³⁶ să fie sfâșiați în bucăți și puși în frigare.

³⁴Baruch (Benedict) Spinoza (1632-1667), filozof olandez, influențat de filozofia lui Giordano Bruno, Fr. Bacon, Th. Hobbes și Descartes. În *Etica demonstrată în mod geometric* susținea și că, în Univers, există o substanță "absolut infinită" – "Dumnezeu sau natură" și care constituie propria sa cauză-oamenii sunt manifestări ale acestei substanțe.

³⁵Johan van Oldenbarneveldt (1547-1619), om politic olandez.

³⁶John de Witt (1625- 1672), om de stat olandez care, pentru a evita urmările nefaste, pentru țara sa, ale ambiției lui Wilhelm III de Orania, obține în 1667, depozitarea *Căsuței de Orania* de funcția de stathuder (guvernator); prin abolirea ei de către *Actul de excludere*, votat de către Statele Olandei, și prin interdicția cumulului funcției de guvernator și de căpitan general.

- Cornelius de Witt (1623-1672), om de stat olandez, conducătorul de fapt al guvernului, între 1650-1672; intervenind războiul cu Ludovic XIV și invazia țării, în 1672, a refuzat semnarea abrogării *Actului de excludere*, și, învinuit de tentativă de asasinare a lui Wilhelm III de Orania este arestat și, împreună cu fratele său venit să-l viziteze la închisoare, au fost sfârșiți de partizanii *Căsuței de Orania*, în ziua de 20 august 1672.

Cu masacrarea fraților Witt dispărea guvernul republican (Republica independentă a Provinciilor Unite, constituită în 1581, numită Olanda, în 1609), Wilhelm III de Orania a devenit stathuderul Olandei, și, ulterior, rege al Angliei (1689-1702).

Ateii sunt, în cea mai mare parte, niște învățați îndrăzneți și rătăciți, care raționează greșit și, care, neputând înțelege Creațiunea, originea răului și altele, au recurs la ipoteza eternității lucrurilor și a necesităților.

Cei ambițioși, cei iubitori de plăceri, n-au timp să cugete și să adopte un sistem de gândire greșit, au altceva de făcut decât să compare pe Lucretius³⁷ cu Socrate. Așa merg lucrurile printre noi.

Nu tot astfel era cu Senatul din Roma care, era aproape în întregime compus din atei, în teorie și, în practică, adică nu credeau nici în Providență, nici în viața viitoare. Acel Senat era o adunare de filozofi, de desfrânați, care au dus republica de răpă.

Nu aș vrea să am de-a face cu un prinț ateu, care ar găsi că este în interesul lui să fiu ucis. Dacă aș fi suveran nu aș vrea să am de-a face cu niște curtezani atei, care ar găsi că este în folosul lor să fiu otrăvit; va trebui să înghit în fiecare zi contra-otrăvuri. Este, deci, absolut necesar, atât pentru suverani, cât și pentru popoare, ca ideea despre o Ființă Supremă, care a creat toate, care le conduce pe toate, care răsplătește și se răzbună, să fie săpată în spirite.

Sunt popoare ateiste, zice Bayle în cartea lui: *Cugetări despre comete*, Cafrii, Hotentoții, Topinambușii, și alte multe națiuni mai mici, care nu au deloc un Dumnezeu. Dar, aceasta nu înseamnă că aceste popoare neagă existența unui Dumnezeu; ele nici nu neagă, nici nu afirmă; n-au auzit niciodată despre așa ceva. Spune-le lor că Dumnezeu există, te vor crede îndată; spune-le că toate s-au făcut din natura lucrurilor, vor crede și aceasta. A pretinde că sunt atei este tot una cu a susține că sunt anti-

³⁷Titus Lucretius Carus (c.95- 55 îHr), filozof și poet latin; lucrarea sa fundamentală *De natura rerum*.

*cartesieni*³⁸, ei care nu au habar despre Descartes, și, deci, nu sunt nici contra lui, nici pentru el. Acele popoare nu sunt decât niște adevărați copii: copilul nu este nici ateu, nici teist; nu e nimic.

Ce concluzie să tragem din toate acestea ?

Că ateismul este un monstru foarte primejdios când este incubat în oameni care guvernează, că nu e mai puțin primejdios și la altfel de oameni, că dacă nu este atât de funest ca fanatismul, este aproape întotdeauna fatal virtuții.

Să adăugăm că astăzi sunt mai puțini atei, ca niciodată, mai ales de când filozofii au recunoscut că nu poate fi vegetație fără germeni, nici germeni fără scop, etc., și că grâul nu vine din putregai.

Geometrii fără a fi filozofi, au respins cauzele finale, dar adevărații filozofi le admit; și, cum a mai spus-o un autor cunoscut, teologul anunță copiilor existența lui Dumnezeu, iar Newton³⁹ o demonstrează celor înțelepți.

³⁸ *Cartesieni* - adepții concepției filozofice a lui Descartes, numiți astfel după numele său latinizat : *Cartesius*.

³⁹ Isac Newton (1642-1727), matematician, fizician și astronom englez. În celebra sa operă *Principiile matematice ale filozofiei naturale* (1687), expune și cele trei legi fundamentale ale dinamicii: *a inerției, a proporționalității forței și accelerației* - descoperite de Galileu, și *legea acțiunii și reacțiunii*; prin marea descoperire: *legea atracției universale* impune definitiv teoria heliocentrică a lui Copernic. Newton susține *deismul* - susține impulsul inițial divin și neamestecul divin în ordinea logică a Universului. Deviza sa : " Fizică, ferește- te de metafizică ! ".

- Galileo Galilei (1564-1642), fizician și astronom.

VIRTUTEA ȘI VICIUL

I

Pentru ca o societate să poată exista este nevoie de legi; cum trebuie, de pildă, reguli pentru fiecare joc.

Cea mai mare parte a acestor legi pare a fi arbitrară; ele depind de interesele, pasiunile și opiniile celor care le-au inventat și de natura climatului unde oamenii s-au adunat în societăți. Intr-o țară călduroasă, unde vântul face pe oameni furioși, s-a decretat că a bea este o crimă; în alte climate mai reci, a se îmbăta este o onoare. Ici, un om trebuie să se mulțumească numai cu o femeie, colo, i se permite să aibă atâtea câte poate hrăni. Există o țară unde mama și tatăl poftesc pe musafirul străin, rugându-l să binevoiască a le face onoarea să se culce cu fetele lor, în timp ce, aiurea, o fată care s-a dat unui bărbat e dezonorată. La Sparta adulterul era încurajat, la Atena era pedepsit cu moartea. La romani tatăl dispunea de viața copiilor săi, pe când în Normandia un tată nu poate lua o parte din avutul copilului său, fie acesta oricât de nesupus. Numele de *rege* este sacru la multe popoare, la altele este disprețuit. Dar toate aceste popoare, care se conduc atât de deosebit, se unesc toate într-un punct pe care îl numesc *virtute*, când e conform cu legile stabilite, și *crimă*, când e potrivnic acestor legi. Astfel, un om care în Olanda se va opune puterii arbitrare va fi un om foarte virtuos, iar acela care va voi să aducă în Franța un guvern republican va suferi pedeapsa capitală⁴⁰ Același evreu care la Metz ar fi

⁴⁰ În 1734, când Voltaire a scris aceste pagini Franța era monarhie. (Nota traducătorului).

trimis la ocnă dacă ar trăi cu două neveste, va putea avea patru la Constantinopol și va fi cu atât mai respectat de musulmani.

Cele mai multe legi se contrazic atât de vizibil că puțin importă de care legi se guvernează un stat, dar, ceea ce interesează mai mult, este că legile, o dată stabilite, să fie executate. Astfel, e indiferent dacă sunt cutare, sau cutare reguli la jocul de cărți sau de zaruri; dar nu s-ar putea juca nici un moment dacă jucătorii nu s-ar supune regulilor cuvenite.

Virtutea și viciul, binele și răul moral este, așadar, în orice țară, ceea ce este folositor sau vătămător societății; și pretutindeni și în toate timpurile, cel mai virtuos va fi acela care jertfește mai mult publicului. Se pare, deci, că faptele bune nu sunt altceva decât faptele din care scoatem un folos, iar crimele fapte care vatămă. Virtutea este deprinderea de a face lucruri ce plac oamenilor, iar viciul deprinderile de a face ceea ce e neplăcut.

Cu toate că ceea ce se numește virtute este într-un climat tocmai ceea ce în alt climat constituie un viciu, iar cele mai multe reguli despre bine și despre rău se deosebesc, cum se deosebesc între ele diferite graiuri și porturi, ni se pare, totuși, sigur că există legi naturale pe care toți oamenii sunt obligați să le accepte.

Dumnezeu nu a zis oamenilor: "Iată, v-am dat legi după care vreau să vă guvernați", ci a făcut cu omul ceea ce a făcut cu multe viețuitoare: a dat albinelor un instinct puternic prin care lucrează și se hrănesc trăind la un loc, iar omului i-a dat anumite simțăminte de care nu se poate lepăda niciodată. Ele constituie legăturile eterne și cele dintâi legi ale societății în care a prevăzut că oamenii vor trebui să trăiască.

Bunăoară, interesul ce-l purtăm speciei umane este născut odată cu noi și lucrează totdeauna în noi, bineînțeles, atâta timp cât nu i se împotrivesc amorul propriu, care, întotdeauna, este mai tare. Astfel, omul este întotdeauna înclinat să-l ajute pe alt om, când aceasta nu-l costă nimic. Sălbatecul cel mai barbar, întors din luptă și sătul de sângele dușmanului pe care l-a mâncat se va înduioșa la vederea suferințelor tovarășului său și-l va ajuta pe cât îi vor îngădui puterile.

Adulterul și amorul între băieți vor fi îngăduite la anumite popoare; dar nu veți găsi nici unul la care să fie permis a nu se ține de cuvânt. Aceasta pentru că o societate poate trăi cu adulteruri și cu băieți ce se iubesc, dar nu poate dăinui cu oameni a căror fală constă în a se înșela unii pe alții.

Furtul era onorat la Sparta, pentru că toate lucrurile erau comune; dar, imediat ce este stabilit că acesta este *al tău* și acesta este *al meu* va fi imposibil să nu se considere furtul ca vătămător societății și, prin urmare, că ceva nedrept.

E atât de adevărat că binele societății este singura măsură a binelui și a răului moral, încât suntem siliți a schimba, după trebuință, toate ideile ce ne-am format despre drept și nedrept.

II

Cu toți iubim adevărul și facem din aceasta o virtute, pentru că este în interesul nostru să nu fim înșelați.

Minciuna o socotim cu atât mai infamă cu cât e, din toate faptele rele, cea mai lesne de ascuns și cea mai ușor de înfăptuit; dar în câte ocazii nu devine ea o virtute eroică! Când e vorba, de pildă, de a salva un prieten, prin o minciună, cel care s-ar încăpățîna în asemenea împrejurare de a spune numai adevărul ar fi hulit de toată lumea. Memoria lui Thou, care a murit pe eșafod pentru că nu a vrut să divulge *conspirația lui Cinq – Mars*⁴¹, e binecuvântată de francezi; dacă ar fi desconspirat-o, memoria lui ar fi fost blestemată.

Dar, mi se va zice, atunci crima și virtutea, binele și răul moral nu există decât față de noi; nu este și un bine în sine, independent de om ?

Voi întreba pe acei ce îmi pun asemenea întrebare dacă există frig și cald, dulce și amar, miros plăcut și miros urât, altfel decât în raport cu omul? Nu- i așa că a susține că există căldură în sine e ridicol? Pentru ce, dar, nu ar fi ridicol și cel care ar pretinde că binele moral există independent de noi? Binele și răul nostru fizic nu există decât în raport cu noi, ce de ar fi altfel când e vorba de binele și răul nostru moral?

Intențiile Creatorului care voia ca omul să trăiască în societate nu sunt oare îndeajuns împlinite?

Dacă ar exista undeva vreo lege căzută din cer, lege ce ar arăta oamenilor voința lui Dumnezeu, atunci binele

⁴¹ Henri Coiffier de Ruze, marchiz de Cinq - Mars (1620-1642); conspirând împotriva cardinalului Richelieu, a murit pe eșafod, împreună cu Francois de Thou (1607-1642), magistrat francez.

moral nu ar însemna altceva decât supunerea la acea lege. Dacă Dumnezeu ar fi spus oamenilor : "Voiesc ca pe pământ să fie atâtea regate și nici o republică, voiesc ca cei dintâi născuți să moștenească toată averea părinților și oricine va gusta carne de curcan sau de porc să fie omorât ", atunci, aceste legi ar deveni, cu siguranță, regula statornică a binelui și a răului.

Cum însă Dumnezeu nu a catadicsit, după câte știu, să se amestece în treburile noastre, suntem siliți să ne conducem singuri, ținând seama de darurile ce ne-a făcut. Aceste daruri sunt : rațiunea, amorul propriu, bunăvoința către speța noastră, nevoile, pasiunile, toate mijloacele cu care am stabilit societatea.

Mulți vor fi gata să-mi spună : "Așadar dacă voi găsi că este în interesul meu să ucid, să fur, să calomniez, nimic nu mă va opri și voi putea să mă dedau pasiunilor mele fără nici un scrupul".

Acestora nu pot să răspundă altceva decât că, probabil, vor fi spânzurați; așa cum este ucis lupul care vrea să răpească o oaie; pentru că tocmai pentru ei au fost născocite legile, după cum acoperișul a fost născocit în contra vântului și a ploaiei.

Cât despre suveranii care au puterea în mâini și care abuzează de ea pentru a chinui lumea, care trimit la moarte pe unii, iar pe alții îi reduc la mizerie, pentru aceasta sunt oamenii de vină că îndură aceste nenorociri pe care, adesea, ei înșiși le numesc virtute; pentru aceasta sunt de vină legile rele pe care le- au făcut tot ei și lipsa de curaj care îi împiedică să facă alte legi bune.

Toți acești suverani, care au făcut atât de mult rău oamenilor, sunt cei dintâi care proclamă că Dumnezeu a statornicit regulile despre bine și rău. Nu există flagel pe pământ care să nu facă acte solemne de religieune și nu văd deloc folosul acestui fel de legi. E o mare nenorocire,

dorința noastră de a ne conserva, totuși ne distrugem reciproc, cu furie, cu nebunie. Aproape toate animalele se mănâncă între ele; speța umană indivizii masculi sunt exterminați în războaie. Se pare că Dumnezeu a prevăzut această calamitate, făcând să se nască mai mulți bărbați decât femei.

Din toate acestea lesne se poate vedea că aceste omoruri și hoții sunt funeste pentru societate, fără a interesa întru nimic divinitatea.

Dumnezeu a așezat pe om și pe animale pe pământ, treaba lor e să se conducă cum pot mai bine. Atât mai rău pentru muște dacă au căzut în pânda paianjenului, cu atât mai rău pentru taurul care va fi atacat de un leu și pentru oaia care va da cu ochii de lup. Dar dacă oaia va spune lupului : "Păcătuiești față de binele moral, Dumnezeu te va pedepsi", lupul i-ar răspunde : "Eu fac binele meu fizic și, după cât se pare, lui Dumnezeu puțin îi pasă dacă te mănânc ori nu".

Tot ce oaia ar avea mai bun de făcut, ar fi să nu se depărteze prea mult de ciobanul și de câinele care ar putea s-o apere.

Ce bine ar fi dacă, într-adevăr, o Ființă supremă ne-ar fi dat legi, oferind pedepse și recompense și ne-ar fi zis : "Acesta este viciu în sine, cealaltă e virtute în sine".

Dar suntem atât de departe de a avea reguli despre bine și rău, că, dintre toți cei ce au dat legi oamenilor, ca din partea lui Dumnezeu nu este unul care să fi dat mereu a zecea mia parte din regulile de care avem nevoie în viață.

Dacă vreunul ar conchide, din cele mai de sus că, neexistând nici viciu în sine, nici virtute în sine, e liber să se dedea tuturor patimilor și dorințelor neînfrânate, acel om trebuie mai întâi să vadă dacă posedă o armată de o sută de mii de soldați care să-i fie devotată și încă riscă mult, dacă s-ar declara astfel dușmanul genului uman. Dar când acest

om nu este decât un simplu particular, va constata îndată că a apucat pe un drum greșit și va fi pedepsit fără întârziere, ori cu pedepse, atât de iscusit, născocite de către oameni împotriva dușmanilor societății, ori numai cu teama de a nu fi pedepsit, teamă care este, prin ea însăși o pedeapsă destul de crudă.

Vom vedea că viața celor ce nesocotesc legile este, de obicei, cea mai nenorocită. Moralmente, e imposibil ca un om rău să nu fie recunoscut ; și, de îndată ce este numai bănuț, el știe că este disprețuit și urât de toată lumea. Or, Dumnezeu, în înțelepciunea lui ne-a dăruit cu orgoliu, care nu poate niciodată tolera ca alți oameni să ne urască și să ne disprețuiască; a fi disprețuit, de acei cu care trăim, e un lucru pe care nimeni nu l-a putut și nu-l va putea îndura. Acesta e, poate, cel mai mare frâu pe care natura l-a pus nedreptăților făptuite de oameni. Așa încât tot omul cu judecată va găsi că este în interesul lui să fie om cinstit.

Faptul că va cunoaște inima omenească și convingerea că nu există în sine nici virtute, nici viciu, nu-l va împiedica niciodată ca să fie bun cetățean și să-și împlinească toate datoriile sale în viață. Așa s-a observat că filozofii, despre care se spune că sunt necredincioși, liber-cugetători, au fost în toate timpurile cei mai cinstiți oameni din lume. Fără a înșira lista tuturor oamenilor mari din antichitate, se știe că Lamotte⁴², Le Vayen, perceptorul fratelui lui Ludovic al XIII-lea, Bayle, Locke,

⁴²Antoine de Lamotte-Houdar (1672-1731), scriitor francez.

Spinoza, Milord Shaftensbury⁴³, Collins⁴⁴ și alții erau oameni de o virtute severă și aceasta, nu de frica disprețului oamenilor, ci din plăcere, pentru virtutea însăși. Un om drept este onest, din același motiv pentru care un om cu gusturile nedepurate preferă vinul din Nuits, vinului prost de Brie și carne de prepeliță, cărnii de cal. O educație sănătoasă perpetuează aceste sentimente la toți oamenii și de aici s-a născut acel sentiment universal numit onoare, de care nici cei mai destrăbălați oameni nu se pot lepăda și care este temelia societății.

Acei ce au nevoie de ajutorul religiei pentru a fi oameni cinstiți sunt de plâns și aceștia ar trebui să fie niște monștri ai societății dacă nu ar găsi în ei înșiși sentimentele necesare acestei societăți și ar fi să li se caute în afară ceea ce ar trebui să se găsească în firea noastră.

⁴³ Anthony Ashley Cooper Shaftensbury (1671-1713), estetician englez; a emis teoria despre "simțul moral" înăscut și caracterul absolut și etern al moralei, opunându-se concepției lui Hobbes și Locke despre relativitatea normelor morale.

⁴⁴ Anthony Collins (1676-1729), filozof englez, discipol al lui Locke; considera gândirea ca produsul materiei superior organizate.

95 000 lei

B.C.U. „M. EMINESCU” IAȘI

"Cu greu veți găsi printre oamenii de știință, mai profunzi, unul care să nu aibă, în felul lui, sentimente religioase... Acestea iau forma unei copleșitoare uimiri produse de armonia legilor naturii, care dezvăluie o inteligență atât de avansată, încât, în comparație cu ea, toate raționamentele și acțiunile sistematice ale omului sunt o slabă imitație".

Abert Einstein

EDITURA

NOEL

IAȘI